

Bekherem Teiman. A jemeni zsidók hozzájárulása Tel Aviv kulturális fejlődéséhez.

Kárpáti Judit, PhD

... בכרם תימן ירח שט

נתן אלטרמן

„Jemen szőlőskertjében magasan jár a hold ...”

[Natan Alterman]

Amikor holdfényes estén sétálgatunk Tel Aviv Jeruzsálemről elnevezett tengerparti homokfövényén, és ha megunva a tömeget és a mediterrán hangáradatot, a *Hayarkon* úton túli kis utcácskákbán, a kecses kis kertes házak és villák tövében keresünk menedéket, a fényárban úszó éttermekből kiáradó fűszerek illata talán nem csupán arra emlékeztet bennünket, hogy a Közel-Keleten vagyunk, hanem esetleg eszünkbe idézi a városnegyed nevét is: *Kerem haTeimanim*, azaz a *Jemeniek szőlőskertje* ... Hogyan került a távoli mesés és boldog, azaz termékeny Arábia, *Arabia Felix*¹ szülőiteinek szőlője a homokbuckák világába?

A történet egy, a jemeni zsidók számára misztikus évszámhoz vezet vissza: 5642-ben² járunk a héber naptár szerint, azaz תרמ"ב évet írtak akkor. A jemeniek halhatatlan költőóriása, a 17. században élt nagy tudású rabbi és kabbalista, *Rav Salom Sabbazi*,³ vagy ahogyan ma is emlegeti népe, *Mori Szalim* rendkívüli ezoterikus jelentőséget tulajdonított ennek az évszámnak, mondván, hogy ekkor kell a Jemenben élő zsidóknak a Szentföldre elindulniuk. Egyik misztikus művében a következőképpen magyarázza ennek az évnek titokzatos jelentőségét:

¹ Arabia Felix-nek, azaz „Boldog vagy Termékeny Arábia”-nak nevezték az ókori geográfusok (Sztrabón (görög, i.e. 63/64 – cc. i.sz. 24), Ptolemaiosz, Claudius (egyiptomi görög, cc. 83-168), stb.) az Arab-félsziget dél - keleti térségét, a mai Jemen területét, a fűszerek és illatszerek hazáját. Ez, a fontos kereskedelmi útvonalak, a kelet - nyugati irányú India – Afrika és az észak - déli tengelyű Mediterráneum - Indiai-óceán karavánutak metszéspontján elhelyezkedő vidék vonzotta a vállalkozó kedvű zsidókat.

² 1881-1882 a polgári időszámítás szerint

³ Salom Sabazitól magától tudjuk, hogy az 1619-es esztendő a születési éve. Nagyon kevés bizonyítható tény ismerünk azon túl, hogy egy dél-jemeni nagyváros, Taizz melletti kis faluban, a zsidók által lakott Nazsidban született egy rabbijairól, költőiről híressé vált családban. Zijara, azaz zarándoklat célpontjaként megőrzött síremléke is Taizz közelében található. Életének java részét az egyik közösségből a másikba való vándorlással töltötte, hosszasan elidőzve Szanaaban, ahol feljegyzései szerint sokat tanult ottani mestereitől. Noha mindvégig állandó társául szegődött a szegénység, két, Jemen akkori uralkodóinak ajánlott költeményéből lehet következtetni arra, hogy közösségének kiemelkedő tagjaként tartotta számon a nem-zsidó környezet is, mintegy annak képviselőjét látva benne. Halálának körülményei meglehetősen homályosak, műveiből mindenesetre kiderül számunkra, hogy a mauzai száműzetésnek szemtanúja és szenvedő alanya volt. Ennek alapján halálának évét 1679 utánra datálják. [Aharoni, Reuben: Yemenite Jewry. Origins, Culture and Literature, Indiana University Press, 1986, pp 89-90]

Bekherem Teiman. A jemeni zsidók hozzájárulása Tel Aviv kulturális fejlődéséhez.

Kárpáti Judit, PhD

„A תרמ"ב (5642.) évben beteljesedik a bibliai mondat: „ És mondom, felmegyek a pálmafára.” (Énekek éneke 7,9) Megjelenik a Vénusz–csillag is az uszályával, és hang fog hallatszani az égből: ... És a hang egész Jement betölti majd, hívván a zsidókat, hogy szálljanak hajókra és lépjenek be a Szentföldre.... Sok nehézséggel kell majd szembenézniük, de később békességben lakoznak majd.”⁴

Különös módon ebben az időszakban mind politikai, geopolitikai, mind pedig társadalmi szempontból meglehetősen kedvező feltételek adódtak a jemeni zsidók egy csoportjának Izrael földjére történő kivándorlásához. Minthogy a síita Zaidi imámok⁵ kegyetlen uralkodása alatt az muszlim vallás szerint az ún. „védet” (*dhimmi*) kisebbséghez tartozó zsidóság állandó fenyegetettségben élt, sohasem adta fel a Cionba visszatérés reményét. A közösség bölcsei nem szüntek meg figyelmesen tanulmányozni az égi és a földi jeleket egy esetleges kivándorlás idejének meghatározására.

A 19. század vége felé meglehetősen sok ilyen jelzést fedezhettek fel az arra érzékenyen figyelők, hiszen különös fordulatokkal teli időszak volt ez mind az egész Közel-Kelet, mind pedig Dél-Arábia térségében. 1872-ben Jemen az Oszmán Birodalom része lett, s immár egy fennhatóság alá tartoztak a jemeni zsidók a Szentföldön élő társaikkal. Ily módon, a birodalom határain belüli utazás nem járt nehézséggel, amelyet megkönnyített a Szezi-csatorna 1869. évi megnyitása is. Ugyanebben az időben elterjedt a jemeni zsidók körében, hogy egy zsidó király földet vásárol népe szegényeinek⁶ Erec Izraelben, melyet a szultán sem ellenez, sőt megengedi a zsidóknak, hogy a Szentföldön telepedjenek le.⁷

⁴ Hubara, Yosef: *bi-Tela'ot Teman vi-Rushalayim*, Jerusalem, 1970, p. 362 in Aharoni, p 159 [angolból fordította a szerző]

⁵ A zajdijja síita jogi irányzat az összes síita irányzaton belül a legközelebb áll a szunnita hagyományokhoz. Leginkább az imamátusról vallott felfogásuk különbözteti meg őket más sítáktól. A zajdijja követői, a zajdik szerint bárki lehet imám, aki Ali családjából származik; elvetik az ún. „rejtett imám”-ról szóló tantételt, ill. a imam mahdi visszatérésének és az imámok tévedhetetlenségének dogmáját. A szufizmus minden formáját elutasítják. Filozófiai szempontból a mutazilita irányzathoz állnak legközelebb. A zajdi elnevezést Zajd ibn Ali után kapták, aki Mohamed próféta unokaöccsének volt dédunokája, Husszein unokája. Az 1962-ig fennálló, jemeni Zajdi immamátust Jehja ibn al-Husszein alapította 890-ben. Ld. még a nagy britanniai University of Cumbria PHILTAR enciklopédiáját: <http://philtar.ucsm.ac.uk/encyclopedia/islam/shia/zaydi.html>

⁶Edmond Benjamin James de Rothschild (1845 – 1934) báróról van szó

⁷ Aharoni, p 159

Bekherem Teiman. A jemeni zsidók hozzájárulása Tel Aviv kulturális fejlődéséhez.

Kárpáti Judit, PhD

Valóban, a körülmények kedvező összjátéka folytán a misztikus év beköszöntekor, az 5642. év ros hásánáját követően (1881-1882 polgári időszámítás szerint), mintegy kétszáz, Szánábeli zsidó szállt hajóra,⁸ s átkelve a Szezi – csatornán, megérkezett Erec Izraelbe.

A korábban hallott földosztásról azonban sajnos lemaradtak, minthogy megérkezésükkor a földek már úgymond elkeltek, s az Oroszhonból érkező *BILU* és *Hovevei Cion* csoportok⁹ tagjai művelték azokat. Így nem maradt más a jemeni zsidóknak, mint korábbi szakmáikat – ékszerész, ötvös, kovács, stb. – félretenni, s a kor munkaerő-piaci igényeihez igazodva azokat leginkább építőipari segédmunkára cserélve másféle megélhetést keresni.

Jóllehet az első alijával érkező jemeniek többsége főként Jeruzsálemben lelt új hazára, 1890-től a több munkalehetőség reményében elindult a letelepedés Jaffóban is. Kezdetben az arab negyedben és a tengerparti homokfövenyen,¹⁰ bádognyuhókban és faházakban húzták meg magukat, s később, az újabb bevándorlásokkal, ill. Tel Aviv városának megalapításával egyre – másra jelentek meg az újabb és újabb jemeni negyedek,¹¹ kertekkel övezett, csinos kis házakkal. Igaz, hogy az 1907-es második, és az azt követő jemeni alija bevándorlói leginkább az újonnan létrehozott mezőgazdasági településeken találtak otthonra, s kisebb létszámban költöztek Jaffóba (1907-ben 200 fő), az 1923 és 1931 között lezajló negyedik bevándorlási hullámmal érkezők a homokból kinövő, modern város lakóivá, lelkes építőivé váltak.¹² Létszámukat csak gyarapította az 1933 és '35 közötti, ill. az 1943-as, ún. ötödik alijával érkező bevándorlók csoportjai.¹³

⁸ Patai, R.: *Israel Between East and West*, Westport, USA, 1970, pp. 184-185

⁹ BILU: Jesaja 2:5 mondata "*Beit Ja'akov Lekhu Ve-nelkha/Jákób háza indulj, menjünk!*" alapján elnevezett, az oroszországi 1881-82. évi pogromokat követően megalakult cionista kivándorlók csoportja, a *Cion szerelmesei* – *Hovevei Cion* csoporttal együtt elsőként próbálkozott kooperatív mezőgazdasági szervezetek megalakításával Erec Izraelben. Sikertelen kísérleteik nem maradtak teljesen eredménytelenek: erőfeszítéseik példáján, és kudarcaikból okulva néhány évtized múlva létrejöttek az első kibbucok és mosavok.

Ld. még: <http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/Zionism/bilu.html>

<http://www.jafi.org.il/education/100/act/10zion.html>

¹⁰ az ún. *adamat haszikhsukh*-nak, azaz a telekviták miatt *vitatott földeknek* nevezett területeken.

רמון: יהודי תימן בתל אביב י"ם, תמוז תרצ"ה, ע' 6

¹¹ *mahne jehuda, mahne joszef, mahne iszrael, neve cedek*

¹² Rimon szerint: 5689-ben, azaz 1928-ban Tel Aviv-Jaffóban összesen 3134 fő, ebből az új Tel Avivban 2001 fő telepedett le. A tel avivi jemeni közösség létszáma 1935-re megháromszorozódott. 1935-ben a jemeni bevándorlók 32%-a Tel Avivot választotta otthonául. רמון: יהודי תימן בתל אביב י"ם, תמוז תרצ"ה, ע' 8

¹³ Patai, R.: *Israel Between East and West*, Westport, USA, 1970, p 191. Patai még a következőket is megállapítja: „*The total number of Jewish immigrants from Yemen to Palestine int he thirty years of the Mandatory period (1919-1948) was 15,838.*”

Bekherem Teiman. A jemeni zsidók hozzájárulása Tel Aviv kulturális fejlődéséhez.

Kárpáti Judit, PhD

A jemeni zsidók szellemi rugalmasságát jellemzi, hogy a *Jisuv* egyre-másra változó élethelyzeteiben mindig feltalálták magukat. Általában nehéz fizikai munkából éltek: hordárként, mozgóárusként, pékként, cipészként, keresték kenyerüket, azonban a munkaszerető és kevéssel is beérő, a Tóra és a Kabbala jól ismerői, kezdettől fogva tevékenyen részt vállaltak Tel Aviv szó szerinti felépítésében is, mint építő munkások, kútfúrók.

A krónikák szerint nevükhöz fűződik a híres *Gimnazia Herzlija* felépítése, ill. a város első kútjának megásása, amelyben a *Jemeniek Általános Egyesületének*¹⁴ elnöke, Zekharja Gluszka¹⁵ is részt vett.¹⁶

A jemeni zsidók közösségét a kezdetektől fogva a legjobban szervezett mizrahi csoportként tartják számon. Nem véletlen, hiszen már 1923-tól saját érdekképviselői csoportokat, ifjúsági és kulturális egyesületeket hoztak létre. A fentiekben említett egyesület mellett jelentősek voltak a következő csoportosulások: *Jemeni Munkások Tanácsa*, *Jemeni Zsidók Rabbitanácsa*, *Jemeni Nők Egyesülete*, ill. *Jemeni Fiatalkor Egyesülete*, *Júda Oroszlánja Egyesület*.¹⁷ Szervezeteik célja az általános munkavállalói jogok védelme mellett, egyúttal a saját, otthonról hozott hagyományok megőrzése, jótékonyági intézményeinek¹⁸ legfőbb feladata pedig a szegényekről való gondoskodás volt.

This figure, however, includes only those who came „officially” ...In addition to these, several thousand Yemenite Jews reached Palestine „illegally” and according to Mr Zecharia Gluska,„... their number must be put at still another 15,000 ... ”

¹⁴ התאחדות התימנים הכללית

1923-ban, Tel Avivban alapított párt, melynek képviselő részt vettek a Cionista Világkongresszus, a Néptanács - מועצת העם, - az Ideiglenes Államtanács, az Első, ill. a Második Knesszet, stb. munkájában

¹⁵ זכריה גלוסקא (1894-1960)

¹⁶ רמון: יהודי תימן בתל אביב י"ם, תמוז תרצ"ה

¹⁷ Patai, R.: *Israel Between East and West*, Westport, USA, 1970, pp. ----, ill.

רמון: יהודי תימן בתל אביב י"ם, תמוז תרצ"ה

¹⁸ עזרת אחים, קופת צדקה: PI.

Bekherem Teiman. A jemeni zsidók hozzájárulása Tel Aviv kulturális fejlődéséhez.

Kárpáti Judit, PhD

A jemeniek az ős-új hazában is hűen ragaszkodtak a zsidó valláshoz: a törvények betartása, a Tóra tanulása számukra, a fizikai munka mellett, életük szerves részét képezte. Korabeli tudósítások szerint nem volt ritka az utcai jelenet, amikor egy egyszerű jemeni a járda szélén ülve szent szövegeket olvas fel, többiek körülveszik, érdeklődéssel figyelik, ill. megjegyzésekkel kommentálják a hallottakat. Nem csoda tehát, hogy Tel Aviv ennek a közösségnek köszönheti a legtöbb zsinagógát.¹⁹ Az első, a jemeniek költőóriásáról elnevezett *Salom Sabazi Zsinagóga* építtetője egy mohél volt, aki egyúttal egy csempegyárat is magáénak tudhatott, így bevételeiből fedezni tudta az építkezés költségeit.²⁰ A modern nagyváros forgatagában, hitéletük zavartalan megőrzése érdekében rabbijaik és tanítóik mellett, saját rituális vágókat, mohéleket, szófereket alkalmaztak.²¹ Iskoláik azonban a mizrahi mozgalom nevelési szervezetéhez tartoztak.²²

A sabbatot és ünnepeket a közösség tagjai együtt töltötték, közösen étkeztek, sokat énekelnek, megőrizve, továbbadva a távoli Arábiából magukkal hozott dallamokat, táncokat, szokásokat. 1936-ban Rimon még arról tudósított, hogy a tel avivi jemeniek között szokás volt, hogy illatos gyógyfüveket termesszenek a házaik körül, melyeket szombaton és ünnepnapon kézbe fogtak és szagolgattak, mintegy emelve ezzel a sabbat és az ünnep hangulatát.²³ Rimon szerint sajnos az ún. haladóbbak már el-elhagyják ezt a szép hagyományt.²⁴

1936-ra már csak néhányan többnejűek a jemeni zsidók közül, ők pénzen vásárolják egészen fiatal feleségeiket. A fiatalok azonban ezen a téren is civilizálódnak, írja Rimon,²⁵ de még „házon belül” házasodnak.²⁶

¹⁹ תפארת ישראל, אבו סית, ביה"כ של העדנים, זכרון יוסף, יהודה כהן, סעדיה ראובן גדסי

²⁰ רמון: *יהודי תימן בתל אביב י"ם*, תמוז תרצ"ה

²¹ רמון: *יהודי תימן בתל אביב י"ם*, תמוז תרצ"ה

²² Patai, R.: *Israel Between East and West*, Westport, USA, 1970, p 204

²³ כדי להנות את הנשמה היתירה

²⁴ רמון: *יהודי תימן בתל אביב י"ם*, תמוז תרצ"ה, ע' 8

²⁵ רמון: *יהודי תימן בתל אביב י"ם*, תמוז תרצ"ה, ע' 9

²⁶ כדי לשמור על טהרת גזעם

רמון: *יהודי תימן בתל אביב י"ם*, תמוז תרצ"ה, ע' 11

Bekherem Teiman. A jemeni zsidók hozzájárulása Tel Aviv kulturális fejlődéséhez.

Kárpáti Judit, PhD

Az ifjú jemeniek, leginkább szervezeteiken keresztül, kezdettől fogva tevékenyen és nagy lelkesedéssel vettek részt az újkori izraeli héber kultúra megteremtésében. Minthogy minden jemeni zsidó férfi beszélt héberül, számukra a Jisuv ős-új nyelvének elsajátítása nem jelentett kihívást. Egy 1936-ban megjelent, Tel Aviv jemeni zsidóiról szóló, héber nyelvű beszámolóban azt olvashatjuk, hogy az általuk beszélt héber nyelv a tiszta akcentus és pontos nyelvtan tekintetében felette állt az askenázok által elsajátított és beszélt nyelvnek.²⁷ A fiatalok körében már a harmincas években elindult egy európaizálódási folyamat, melynek egyik jele volt, hogy a jemeniek a színházak, mozik és koncertek rendszeres látogatóivá váltak.²⁸

Az önazonosságát kereső Izrael számára a jemeni iparművészet jelentette az ősi gyökereket, ezért tekintettek csodálattal a jemeni ékszerészek, ruhakészítők alkotásaira. Többek között a Becálél művészeti főiskola oktatóinak és hallgatóinak köszönhető, hogy ezt a nagy kulturális értéket Izrael sajátjává tette.²⁹

A tárgyi művészet hagyományai mellett azonban mindenekfelett a jemeni zsidó zene és tánc volt az a kulturális hozzájárulás, amely leginkább megtermékenyítette a fiatal állam szellemi életét. A legfőképpen Idelsohn³⁰ által összegyűjtött, tanulmányozott, valamint a későbbiek során az európai fül számára kedvezőbbé átalakított jemeni zene teljes mértékben beépült Izrael muzikalitásába éppúgy, mint ahogyan a jemeni tánclépések váltak a kibbucok legnépszerűbb táncműfőjévé.

²⁷

בכלל נכרת התקדמות בדור הצעיר, הוא מצטיין ביחוד הדיבור העברי, כי מבטאו עולה על זה של האשכנזים בכלל ניכרת במדה רבה מצד אפיו המזרחי, יופי ההברה ואפילו מצד דיוק הלשון.

רמון: יהודי תימן בתל אביב י"ם, תמוז תרצ"ה, ע' 9

²⁸ רמון: יהודי תימן בתל אביב י"ם, תמוז תרצ"ה, ע' 10

²⁹ Patai, R.: *Israel Between East and West*, Westport, USA, 1970, p 211

³⁰ Avraham Zvi Idelsohn (1882-1938) kiemelkedő zsidó etnológus és muzikológus. Fő művei közé tartozik a tíz kötetes *Thesaurus of Hebrew Oriental Melodies* (1914-1932) Ld. még:

<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/281867/Abraham-Zevi-Idelsohn>

Idelsohn, A.Z.: *Yehude Tema: Shiratam uManginatam*, Reshumot, I (1925), pp. 3-66

Bekherem Teiman. A jemeni zsidók hozzájárulása Tel Aviv kulturális fejlődéséhez.

Kárpáti Judit, PhD

Gurit Kadman szerint a jemeni táncmotívumok jelentős hatást gyakoroltak az izraeli szábrákra, akik nagy kedvvel építették be ezeket a többségében a kelet-európai hagyományokban gyökerező, közösségi táncaikba.³¹

A jemeni, különösen a tel avivi jemeni zsidó közösség olyan jelentős és nagyszerű énekeseket adott az országnak, akik az egész világon hírnevet szereztek egész Izraelnek. A teljesség igénye nélkül csak néhányukat megemlítve: *Shoshana Damari, zl., Ofra Haza, zl., Gali Atari, Boaz Sharabi, Achinoam Nini*. Az elmúlt harminc év Eurovízió Fesztivál díjnyertesek között három jemeni zsidó énekest is büszkén ünneplhetett az izraeli zenerajongók tábora. 1999-ben Ofra Haza, néhány hónappal korai tragikus halála előtt, egy tv-interjúban³² Yoav Ginai műsorvezetőnek a jemeni zsidó zene nagy nemzetközi hatásával kapcsolatos kérdésére egy mondattal válaszolt: "יש גם כח בתרבות התימנית בעולם", melynek lényege, hogy a jemeni zsidó kultúrának van helye és van hatóereje az egész világon.

Valóban elmondható, hogy az évezredes hagyományokat elevenen tartó, gazdag jemeni zsidó kultúra nemcsak az izraeli társadalom életét gazdagítja, de ősi forrásokból táplálkozó művészete megtermékenyítő erővel hat a modern világ egyetemes kultúrájára is.

³¹ Hozzátette még, hogy a jemeni táncokat kiemelkedő gazdagság és eredetiség jellemzi. Miként minden ősi tánc, a jemeni táncok sem a szórakozást szolgálták kezdetben. Mindig is életfontosságú szerepet töltek be mind az egyéni, mind a közösségi életben, mágikus, vallási és társadalmi tartalmaikkal. Gurit Kadman: *Yemenite Dance*, in *The Jews of Yemen*, pp. 6-8 in Aharoni, p. 167

³² <http://www.youtube.com/watch?v=k03wv-nO6Co>

Bekherem Teiman. A jemeni zsidók hozzájárulása Tel Aviv kulturális fejlődéséhez.

Kárpáti Judit, PhD

FELHASZNÁLT IRODALOM

1. AHARONI, R. 1986 *Yemenite Jewry. Origins, Culture and Literature*. Indiana University Press

2. HOZE, S. 1973 *Salom Sabazi rabbi életének története*, Jeruzsálem (héber)

הווי, סעדיה: ספר תולדות הרב שלום שבזי

3. MUCHAWSKY-SCHNAPPER, E. 1994 *The Jews of Yemen*, The Israel Museum, Jerusalem

4. PATAI, R. 1970 *Israel Between East and West*, Westport, USA

5. PATAI, R. 1986 *The Seed of Abraham: Jews and Arabs in Contact and Conflict*. Salt Lake City, Utah, University of Utah Press

6. RATZABY, Y. 1958 *A jemeni zsidók történetének néhány dokumentuma*, in *Szefunot*, 2. kötet, 295-296. old. (héber)

רצאבי, יצחק: תעודות לתולדות יהודי תימן, ספונות ספר שני, תשי"ח

7. STILLMAN, N. A. 1979 *The Jews of Arab Lands: A History and Source Book*, Philadelphia

8. RIMON, J. 5695 – 1934/35 *Jemeni zsidók Tel Avivban*, Jeruzsálem (héber)

רמון, יעקוב: *יהודי תימן בתל אביב י"ם*, תמוז תרצ"ה

Bekherem Teiman. A jemeni zsidók hozzájárulása Tel Aviv kulturális fejlődéséhez.

Kárpáti Judit, PhD

Kárpáti Judit az Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem docense. Doktori disszertációjában az arab országok zsidóságának történelmi tényeit górcső alá véve tekinti át az arab – zsidó együttélés békés és kevésbé békés évszázadait, melyet 2009-ben *summa cum laude* eredménnyel védett meg. Érdeklődési körének fókuszában a jemeni zsidók története és jelenkori sorsa áll, de cikkeiben foglalkozik az észak-afrikai, iraki, szíriai zsidósággal. Korábban több, a víz liturgikus jelentőségét különféle aspektusból elemző írása is megjelent.

Útmutatás azok számára, akik a cikket idézni kívánják:

KÁRPÁTI Judit 2014 Bekherem Teiman. A jemeni zsidók hozzájárulása Tel Aviv kulturális fejlődéséhez. *Yerusha. Zsidóság és kulturális antropológia. Online folyóirat. 2014/2.*

url: <http://www.yerushaonline.com/content/?v=76fe12hl>